

JÁVOR PÁL, actor

Arcok a tegnapi napból

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI EMLÉKEZÉSEK

THURZÓ GÁBOR:

A színész és a híre

„A Pali” és Jávor Pál. Mind a kettő ő volt, — a fogalom is, a színész is.

De a fogalom marad meg. A színész már akkor eltűnt, amikor még élt. „A Pali” megőrzi vagy félszáz film celluloid-szalagja. A színészt csak a szemtanúk emlékezete.

„A Pali” —

ahogy bricseszben leugrik lováról, odaveti lovászának a kantárt és fel-siet a kúria tornácára. Gyorsan veszi a lépcsőket, elegánsan. Úgy lép be a kúriába vagy kastélyba, mint aki házaérkezett. Olyan természetesen, fő-lényes-hanyagul.

„A Pali” —

ahogy feltűnik sportkocsiján, egy hegyi kanyarban. Könnyedén fogja a volánt, — épphogy rajta a kocsyújs keze, — mintha a sportkocsi kedvenc lova lenne. És a kantárt fogná, jel-képesen, hiszen ló és lovas értik egy-mást. Összenóttek, ő és a kocsija, ő és a lova. Csillogva perdül előtte a nagyvilági szálloda forgóajtaja, szé-lesre tárul a park barokk kapuja. És leszáll a kocsiról, akár a lováról. Egy futó mozdulat, becsapja az ajtót. Ha-zajtott.

„A Pali” —

ahogy megáll a bálteremben, frakk-ban, vakító fogsorral, fényesre simítva a haja. Mosolyog. Mosolyog kicsit hunyorgó-homályos szeme, vé-konyka bajusza. Vár, majd elindul. Még senkit sem látunk, csak a ke-ringő szől. De semmiképp sem cso-dálkozunk, ez a természetes — min-denki őt várta, nézte. Úgy megy vég-ig a parketten, mint aki otthon van.

„A Pali” —

ahogy feszülő, sújtásos atillában egy pillanatra megáll. Kis cinkos szemrebbenés, röpkén csákójához emeli fehérkesztyűs kezét. Kihúzza magát; és a tartásán látni, hallani alig lehet — finoman összecsatintja lakkészítmás bokáját. És akár egy hölgy előtt tiszteleg, akár jovialis vagy szigorú feljebbvalója előtt — övé a fölény.

„A Pali” —

ahogy kicsit borzasan, mámorosan ácsint int a cigánynak. És egy ujj-moz-dulat, semmi más. Olyan akár egy kacsintás. A cigány már a föléhez is tartja a hegedűt, olvadtan mosolyog, vár. Most már a szemével is kacsint, és kicsit rekedtesen, félig-meddig prózában, rákezd. Mindegy, hogy ke-sergőt-e vagy frisset, bánatában iszik és dalol-e, vagy jókedvében. A moz-

dulat mindig ugyanaz. Aztán nótá-zik, a saját birodalmában. Az övé a hely, ahol énekel: a putri, kocsma, szalón, pétervári zengeráj. Az övé, akár kurtanemes, akár gróf, akár sziv-tipró ifjú mérnök, akár Dankó Pista.

„A Pali” —

ahogy szerelmet vall, ahogy az ap-jával dacol, ahogy állást mosolyog-nótázik ki magának, ahogy csókol, ahogy keringőzik... — mindegy. Min-dig friss, legyőzhetetlen. Ahol egy mosollyal, odavetett kantárral, boka-csattogással bemutatkozik, ott csak jó vége lehet a dolgoknak. Happy end.

Csak egyetlen egyszer halt meg a celluloid-szalagon. Mint Dankó Pista. Ezt az egyetlen filmjét szabadna meg-örizni. Mert ez már nem „a Pali”.

Ez már Jávor Pál.

Mindig szakasztott olyan volt, ami-lyennek a közönség a szerepet el-képzelte. És játszhatott akármit, „a Pali” volt, a testet-öltött illúzió. Az álmolvag. Akár mint gróf, akár mint bankfiú, akár mint kurtanemes, akár mint selyemfiú. Csak ilyennek hitte el a közönség mindegyiket, ahogy benne megjelent, semmiképp sem másnak. Pedig valószínűleg soha a vi-lágon nem volt ilyen gróf, huszártiszt, bankfiú, kurtanemes. Dankó Pista semmiesetre sem ilyen volt. És azt is elhitték. Ha véletlenül ráosztják Pető-fit vagy Kossuthot, Semmelweist vagy Munkácsyt — még csak szakállt se kellett volna ragasztania, vendég-hajat sem választania. Úgy ahogy volt, elhitték volna neki Petőfit, Kossuthot, Semmelweist, Munkácsyt. Mert ő volt „a Pali”.

A mosolya, hunyorgó-homályos te-kintete — ebben volt a varázs.

Ez a füledt, erotikus, csábító te-kintet! Mindig sejtetett valamit, min-dig ígért. De kevesen tudták — mi a titka? Vagy inkább — az oka.

Rövidlátó volt, rendkívüli mérték-ben. Ha nem kellett Palinak lennie, tehát az életben, a valóságosban, szemüveget hordott. Vastag, sok-dioptriás, szarukeretes, nehéz szem-üveg. Aki így találkozott vele és az üvegen át látta varázsos tekintetét, a kicsire szűkült szempárban valami szorongást fedezett fel. Varázs és ero-tikus ígéret helyett bizonytalanságot. Mint minden rövidlátó szemében, aki ritkán teszi fel szemüvegét.

Nyilván ez volt rajta, amikor Sopron-Kőhidára hurcolták. Mert a bál-vány semmiképp sem az volt, akiért rajongtak. Egészen más volt, épp az

JÁVOR PÁL (1902—1959)

Aradon született, Budapesten tanult színészetet, itt is lépett fel, húsz éves fejjel. Majd vidékre került, sok vá-rosban játszott, végül Szegedről szer-ződtek a fővárosba. Több éven át a Vig-színház tagja, onnét szerződött a Nemzeti Színházhoz 1935-ben. Az első magyar hangosfilm, a „Kék bálvány» férfifőszerepe után csaknem másfél évtizeden át ő a magyar filmek első-számú férfikedvence. Játszotta fiatal-on Cyránót és Horatiót; a „Kaméliás hölgy» Armand-ját kétszer is: a Vig-zsínházban Gombaszögi Fridával, a Nemzetiben Bajor Gizivel. 1944-ben Sopronkőhidán bebörtönzik. A felsza-badulás után a „Makrancos hölgy» Petruchiójaként arat nagy sikert. Ké-sőbb Amerikába ment, 1957 novembe-rében tért vissza, nagybeteg.

ellentéte. A varázsáról nem tehetett. „A Pali” — így nem ő nevezte el ma-gát. Csak elfogadta. Ezért tudott bá-tor lenni, amikor olyan kevesen mer-tek. Ezért állt ki egy ügyért, melynek győzelme egycsapásra megsemmisít-te mindazt, amit a köztudatban ő személyesített meg.

És nem „a Pali” vitték el, hanem a színész. Jávor Pált.

A harmincas évek elején, ha a Nemzeti Színházban szétsuhant a függöny, arcon legyintett a por, tüszentésre ingerelt a naftalinszag. Egy-egy előadás — séta Aquincumban. A romok fölött néha pillangó repkedett, szivárványlón, — Bajor Gizi. A salétromos köveken sudár, nemes róza nyílt, — Tasnády Ilona. Az álmos dűnnögést egy hadaró-cso-dás, lekottázhatatlan tikkü hang za-varta szét, — Odry Árpád. A kopott maszkabálban, jelmezben és civilben egyaránt, egy ember járt, — Uray Tivadar. De az élmény: a por fojtó, a naftalin szúró szaga. Ezt árasztotta szöveg, díszlet, játék. Az elküldött-elítávozott Hevesi színházából múzeum lett. És mégcsak nem is eredeti mű-tárgyakkal. A Milői Vénusz — gipsz-ből. Gipszből Colleoni lovasszobra. Shakespeare, Molière — iskolai dol-gozatok, mindig jelesre. És mindig ér-dektelenül, mint a jeles dolgozatok.

Ezt zavarta szét, romboltá össze — kíméletlenül, szükségszerűen, sokszor igazságtalan ízléssel — a lázas, új, ifjú direktor. Új programot hozott, új színészeket.

„...valamint Jávor Pál” — a meglepő listában az ő neve volt a leg-váratlanabb. Azt hitte mindenki, „a

Pali" hódította el a Vigszínháztól. Könnyű, pezsgő, de maligánna nem mérhető szesztartalmú darabok hősét. Nem sok útravalót hozott ahhoz, hogy felválthassa, akinek felváltására nyilván odakerült: a nagyszerű *Petheő Attilát*. Mert *Petheő Attila* volt a hajdani varázs; a férfi, akin egyként renekeül feszült szmoking és egyenruha, — de otthon volt Shakespeare színadán is, és aki látta, elfelejtheti-e valaha Nagyurát, Bánk bánt?! De ekkoriban ő volt az illúzió a magyarorról. Most a frissebb, divatosabb, korszerűbb változat kellett, — *Petheő Attila* már öregedett.

És Jávör átvette az örökséget. Úgy átszott, mint a Vigszínházban, vagyis palisan". Zsörtölődő kritikusa — hadd írjuk le újra a nevét, nem lehet egyszerű! — *Schöpflin Aladár*, nehezen barátkozott meg vele. A Vigben talán soha, most már néha megdicséerte, szűkmarkúan, igazságon. Egy alkalommal meglepte „jó dikciója, melyhez hasonlót még nem hallottunk tőle”, játékat egy bonyolult szerepben „egészen kielégítőnek” találta. Terveiben konstatálta, hogy egyszer „néhány a szokottnál mélyebbről jövő hangot” fogott.

Ez is valami volt már. De Jávört igényesebb becsvágy fűtötte.

És ekkor váratlanul — Verona közterén — megszólalt a rekedes-fátyolos, vonzó hang. Furcsán, Shakespeare-hez talán idegenül, de mindenképp meglepően. Erre fel kellett figyelni, valami történt... Nagyszerűen mondta. Ez a merevre-szoktatott, mintegy „beállított hang” oldódott, árnyaltan, szépen, sajtáságon egyénien, soha nem hallott furcsán szóló monológ. Valószínűleg nem így kellett volna mondani, azelőtt se így mondták, azután sem — de önkénytelenül zörgetni kellett a színlapot. Azonos-e a látvány, vagyis Jávör Pál, a színésszel nemcsak külsőt és hangot kölcsönzött-e neki?

De ő volt.

És Mercutio vívott Tybalttal, nem „a Pali” egy másik színésszel.

A vakmerő vállalkozás sikerült, — a halálugrás mélyvizet ért, nem homokos partot. És most le lehetett írni — egyetlen mondatban — amit addig szűkmarkúan-igazságon csak elszórtan, ritkán. Vagyis, hogy meglepett jó dikciója, melyhez hasonlót még nem hallottunk tőle, szerepében a szokottnál mélyebbről jövő hangot fogott...

Ez az este volt a színész születése. Jávör Pálé.

És ennek a színésznek csak az emlékezetben marad nyoma. Nem vagyok abban biztos, hogy egy színész képességeit csak úgy mérhetjük — megbirkózott-e az óriásokkal? Birta-e lélegzettel, erővel Shakespeare-t, Molière-t, Ibsent. Még *Bajor Gizi* is óvakodott tőlük, — ha szívünk szerint emlékezünk rá, a Krétakörre, Azrára, Kék rókára, Kaméliás hölgyre emlékezünk.

De Jávörnek kellett ez a próba. Az, hogy követkőzzék a „fogalomból”, mozi-önmagából. Hogy módja legyen lehántani magáról mindent, ami rá rakódott, vagy amivel szerencsés-szerencsétlen alkata elátkozta, megáldotta. Ez a fegyelem kellett. A pontosan rögzített szó. A megmáshíthatatlan, önmagára alkalmazhatatlan jellem. A szerep — ami nem neki íródott.

És eljátszotta Peer Gyntöt. Olykor legyőzte, majd vesztes maradt, felcsil-

logott, majd elszürkült, jelentéktelenedett. De ahogy Grane lovát biztatta, az emlékezetes marad. Az egész nem tudta birtokba venni, csak a részleteket, csillámokat. Aztán sikerült megvalósítania az egészet is.

A remeklére is Ibsen adta az alkalmat.

Rank doktor megáll Helmer ajtajában. Fekete redingót-ban van. Kicsit feszesen, talán óvatosan is, tartja magát. Szürke az arca, hályogos, bizonytalan a tekintete. Áll, — parányi szabadkozó mosoly. És egy mozdulat, tétova, semmirevaló. Nóra és Linde asszony — *Bajor Gizi* és a felejtethetlen Ághy Erzi — feléje fordul. A szerzői utasítás szerint még hátra kell szólnia Helmernek:

„ — Nem, nem, kedves barátom, nem zavarlak. Egy pillanatra inkább benézek a feleségedhez.”

De ezt a két asszony felé mondta, Helmer már elfelejtette. És ahogy merevedő gerince engedte, meghajolt:

„ — Ó, bocsássanak meg. Most látom, itt is zavarok.”

És e belépéstől kezdve egyetlen töretlen ív az alakítás. Remeklés.

Egy szál villanykörte, munkavilágítás. Jelzések, — egy pad, egy másik. Ingatag lécszék — mögötte lesz majd Hortensio háza. Még egy — képzeljük mögéje Baptista otthonát.

A színpadon — szemüvegben, pulloverben — Jávör Pál. Széles, csúfondáros-hajbókoló gesztus. Meglebeg kezében a szerep. Még csak most kezdődnek a próbák:

„Jó reggelt! Úgy hallom, neved Kata?”

Turay Ida, a szoknyás-pullóveres makrancos hölgy, már játszotta a szerepet, tudja. Am Jávör irgalmatlanul, vers-sértőn törli-zúzza a szavakat, sorokat, ritmust. Hirtelen abbahagyja. Lenéz, keres a sötét nézőtéren.

— Itt vagy?

— Tessék.

Felállok, hogy lásson.

— Megtennéd, hogy míg a szöveget mondom, skandálok a verset? Ha hibázok, szój fel nyugodtan.

Megígérem. Töri-öli a szavakat, sorokat, ritmust tovább. Skandálok, de persze egyszer se szólok fel. Hiszen — minden sornál felszólhatnak! De ahogy magáévá teszi a szöveget, egyre kevesebb a hiba — friss, lendületes, elragadó.

— Nagyon vigyáztam, — mondja a próba után.

Két hét, három hét — fény önti el a színpadot. Tarkán, mint valami fagylat tutti-frutti, ragyog-tündöklök Pádua. Jávör Pál berobban Veronából, meglengeti tollas kalpagját — nincs nála daliásabb Petrucchio, sosem lesz, sosem lehetett! Nem tud megszólalni, taps akasztja meg. Ez a taps „a Palinak” szól, — de egy mozdulat, az első remekül mondott verssorok, és csak Petrucchio van a színpadon. Egy nagyszerű előadás, ritkán volt csoda. Ez volt a nagy színészi diadal. És ez lett a búcsú is.

Amerikába ment vendégzerepelni. Egy-két hónap csak, ezt ígerte. És még valamit — ha ősszel hazajön, eljátssza Otellót. Elment. Sokáig alig érkezett hír róla. És ami érkezett — fájt annak is, aki hallotta: „a Pali” végignótázta az Egyesült Államokat. A fogalom elpusztította a színészt.

Majd hazajött. Ötten, szemüvegesen. Játszani — mondta ő. De rövidesen kiderült — meghalni.

Jávör Pál és Tökés Anna, Márai Sándor »Kaland« című színművében

Az utolsó személyes emlék, — elfelejthetem-e?!

Filmet írtam, „A sóbálvány” volt a címe. Hőse az orvos, aki idehaza marad, vállalja az új életet. Ő lett volna az orvos.

Olvasópróba a Nemzeti Színház próbatermében. Hosszú asztal, kopottvaski világítás. Forgatókönyvet felolvasni — nem épp a legegyszerűbb. Jávör — rajta a vastag-keretű szemüveg — olvas. Akadozva, nehezen-nehezesen. Betűt betű után, sort sor után vét el, visszamegy, lapozgat, elnézést kér. Rossz a világítás, mondja. Tele lesz fénnyel a terem, így sem lát jobban. A fájdalom csavarja, az tünteti el a szöveget előle, nem a sötétség. Az olvasópróbát nem fejeztük be.

Másnap-harmadnap nézem a próbafelvételüket. Csodálatos, szürke, sokat-próbált, érett arc. Aztán műtetre öltözve, hófehérben, a maszk fölött csak a szeme látszik. Fáradt, homályos-hunyorgó, — eltűnt belőle a varázs. És közben a hangja: „gézt, csi-psz, gézt, ollót...”

És mégsem ő lett az orvos. Kórházba szállították. Nem ő operált a filmben, őt operálták. Csak kinyitották, semmi többet. Nem lehetett megmenteni.

Azt hiszem, meg kellene semmisíteni azokat a régi filmeket. Az emlékezet többet őriz belőle.

Többet, az igazat.